

زوایای مبهم و پنهان تاریخ صدر اسلام به روایت منابع غیر اسلامی

قدوسی معتقد است: در دوازده متن غیر اسلامی متعلق به قرن اول هجری که همگی متونی مسیحی هستند نام پیامبر(ص) و زوایایی پنهان از تاریخ صدر اسلام ذکر شده است؛

قدوسی معتقد است: در دوازده متن غیر اسلامی متعلق به قرن اول هجری که همگی متونی مسیحی هستند نام پیامبر(ص) و زوایایی پنهان از تاریخ صدر اسلام ذکر شده است؛ این متون الزاماً متون تاریخی نیستند و به ژانرهای مختلف دینی، کلامی، تاریخی و ادبی تعلق دارند.

به گزارش ایکن، فرهاد قدوسی، عضو پژوهشی دانشگاه ایالتی وین در میشیگان آمریکا در ادامه مجموعه جلسات «مباحثی در سیره نگاری و سیره پیامبر اسلام» به بررسی موضوع تاریخ صدر اسلام به روایت منابع غیر اسلامی و ذکر موارد مختصر ولی مستقیم مطالب نقل شده در منابع غیر اسلامی در ارتباط با زندگانی پیامبر اسلام و تاریخ صدر اسلام پرداخته است که در ادامه به آن اشاره می شود:

در دوازده متن غیر اسلامی متعلق به قرن اول هجری که همگی متونی مسیحی هستند نام پیامبر(ص) ذکر شده است. از این ۱۲ متن، ۸ متن به زبان سریانی، ۲ متن به زبان قبطی و یک متن به زبان یونانی و یک متن به زبان ارمنی است. این متون الزاماً متون تاریخی نیستند و به ژانرهای مختلف دینی، کلامی، تاریخی و ادبی تعلق دارند. همچنین نویسندگان آنها متعلق به فرق مختلف مسیحی و با پیشینه های بسیار متفاوتی هستند که دانستن این پیشینه ها برای درک صحیح تر از این متون ضروری است.

در دوره ظهور اسلام و آغاز فتوحات در نیمه اول قرن هفتم میلادی در نواحی عراق و سوریه و مصر، مسیحیت به ۳ کلیسا(شاخه)ی عمده تقسیم شده بود. ۱) کلیسای یونانی زبان خلقیدونیان (Melkite, Chalcedonian) که کلیسای رسمی و سلطنتی امپراطوری بیزانس بود. ۲) کلیسای سریانی زبان یعقوبی (Jacobite, Monophysite) که بیشتر در ناحیه شامات (سوریه، اردن، فلسطین، لبنان، ...) رایج بود و شاخه آن در مصر کلیسای قبطی خوانده می شد. ۳) کلیسای سریانی زبان شرقی نسطوری (Nestorian) که در نواحی بین النهرین در عراق و شرق آن رایج و تحت الحمایه امپراطوری ساسانی بود.

در جلسه پانزدهم به بررسی ۳ نمونه از نتایج موفقیت آمیز استفاده توأمان منابع اسلامی و غیر اسلامی در مشخص و روشن کردن زوایای مبهم و پنهان تاریخ صدر اسلام پرداخته شد.

دو مثال اول و دوم به ترتیب در مورد ضرب سکه دینار طلا در زمان معاویه و تنش و اختلاف ایجاد شده بین حکومت اموی و حکومت بیزانس بعد از ضرب سکه دینار طلای بدون تصویر در زمان عبدالملک بن مروان، خلیفه اموی بود. در جلسه یازدهم ضمن بررسی سکه ها به طور مفصل مورد بررسی قرار گرفته بودند و بنابراین در این جلسه به طور مختصر مورد یادآوری قرار گرفتند. فتح قسطنطنیه به روایت محقق ارمنی

مثال سوم که مبتنی بر مقاله ناثانیل میلر Nathaniel Miller (عصور الوسطی، ۲۰۲۳) است مثال بسیار خوبی از نتایج مثبت استفاده همزمان از منابع تاریخی اسلامی (تاریخ طبری و تاریخ خلیفه بن الخياط)، منابع غیر اسلامی(تاریخ ارمنی منسوب به سئوس) و اشعار عربی باقیمانده از ابو العیال الهذلی متعلق به نیمه اول دهه چهارم هجری است. ابوالعیال الهذلی از سپاهیان مسلمان حاضر در مصر در دوران خلافت عمر و عثمان بود.

معمولاً تاریخ اولین تلاش اعراب در فتح قسطنطنیه در زمان خلافت معاویه فرض می شود منتهی در سال آن اختلاف نظر است. آن را سال ۴۴، ۴۸، ۵۴ و ۵۹ هجری دانسته اند.

مشهور شده است که یزید بن معاویه در این غزوه حاضر بوده است ولی نتایج تحقیق ناثانیل میلر نشان می دهد اولین اقدام به جهت فتح بیزانس و پایتخت آن قسطنطنیه در سال ۳۴/۳۳ هجری در دوران خلافت عثمان وقتی که معاویه فرماندار نواحی شام بوده انجام شده است. این لشکرکشی بزرگ که هم از طریق زمین و هم دریا انجام شده بوده شکست می خورد و آنگونه که نامه سرگشاده ابوالعیال الهذلی به شعر خطاب به معاویه بن ابی سفیان، عمر بن عاص و عبدالله بن سعد بن ابی سرح (حاکم مصر بعد از عمر بن عاص) حکایت می کند، سپاهیان مسلمان حاضر در مصر مقصر شکست را معاویه و ابن ابی سرح می دانستند. این شکست از جمله عوامل مهم ناراضیتی مصریان از عثمان بود. سپاهیان مسلمان حاضر در مصر نقش برجسته ای در محاصره خانه عثمان در مدینه که در نهایت منجر به قتل او شد داشتند.

این شکست اولین شکست و پس زده شدن مسلمانان در دوران بیست ساله فتوحات تا آن زمان است و به طور محتمل این شکست عامل اصلی بقای امپراطوری بیزانس بر خلاف امپراطوری ساسانی می شود.

امری که با توجه به نتایج مهم کلامی و تاریخی آن و اینکه بنی امیه و در رأس آن معاویه عامل اصلی این شکست دانسته می شدند، باعث نسبتاً مسکوت گذاشتن وقوع شکست و ابهام در زمان اقدام نظامی علیه بیزانس در منابع تاریخی اسلامی شده است.

این تحقیق نتیجه مهمی هم در مورد مباحث کلامی درون دینی و بین فرقه ای هم دارد. بنا بر حدیثی (تفسیر آن) در کتاب صحیح بخاری (حدیث ۲۹۲۴، کتاب ۵۶ الجهاد و السیر، حدیث ۱۲۷) پیامبر وعده می دهند که اولین گروهی که اقدام به غزوه ای دریایی بکنند بهشت بر آنان واجب و اولین گروهی که اقدام به غزوه ای زمینی علیه شهر قیصر (قسطنطنیه؟!) بکنند گناهانشان بخشوده می شود. بعضی از علمای اهل سنت با توجه به گناهان سنگین یزید بن معاویه در دوران خلافتش سعی کرده اند که او را جزء دسته دوم قلمداد کنند. مستقل از وثاقت و صحت تعبیر این حدیث و وجود مطالب معارض، این تحقیق نشان می دهد که اولین لشکرکشی علیه قسطنطنیه در زمان عثمان اتفاق افتاده و یزید در آن شرکت نداشته است. سیره پیامبر(ص) و تاریخ صدر اسلام در منابع غیر اسلامی

در جلسات شانزدهم و هفدهم به بررسی مختصر ولی مستقیم مطالب نقل شده در منابع غیر اسلامی در ارتباط با زندگانی پیامبر اسلام و تاریخ صدر اسلام پرداخته شد. بیشتر تمرکز بر منابع قرن اول هجری قرار گرفت ولی بعضی از منابع متأخرتر هم مورد بررسی قرار گرفتند خصوصاً منابعی که در جلسات قبلی این مجموعه اشاراتی به آنها شده بود.

در ادامه این خلاصه معرفی مختصری از هر یک از این منابع و نویسندگان آن با همان ترتیبی که در جلسات مورد بررسی قرار گرفتند، انجام می شود.

مدرک متعلق به سال ۶۳۶/۶۳۷ میلادی:

گاهنامه ۶۴۰ نوشته توماس پرسبیتور و کتاب تعلیمات یعقوب، قدیمی ترین منابع بعد از قرآن هستند که در دو تای اولی نام پیامبر آمده و در سومی به شخصیت او اشاره شده است .

مدرکی متعلق به سال ۶۳۶/۶۳۷ میلادی:

یادداشتی رنگ و رو رفته به زبان سریانی که در صفحه سفید برگه اول نسخه خطی (BL Add. ۱۴,۴۶۱) از انجیل متی و مرقس نوشته شده، تاکنون قدیمترین مدرکی است که نام پیامبر اسلام، محمد(ص) در آن ذکر شده است. نسخه خطی انجیل متعلق به قرن ۶ میلادی و بر روی پوست نوشته شده است. نویسندگان خود شاهد وقایع بوده به نظر می آید که این یادداشت را در فاصله زمانی کوتاهی بعد از جنگ یرموک در سوریه در ماه اوت سال ۶۳۶ میلادی که سپاهیان مسلمان شکست قاطعی به سپاهیان امپراطوری بیزانس وارد کردند، نوشته است.

کتاب تعلیمات یعقوب:

کتاب تعلیمات یعقوب (The Doctrine of Iacobi) که نویسندگان آن ناشناس است کتاب جدلی مسیحی به زبان یونانی است که در ظاهر در کارتاژ (تونس کنونی) در سال ۶۳۴ میلادی و به واقع در فلسطین در حد فاصل بین ۶۳۴ تا ۶۴۰ میلادی نوشته شده است. در ظاهر ثبت بحث هایی است که در چند هفته در تابستان ۶۳۴ میلادی بین یهودیانی که به دستور امپراطور هراکلیوس مسیحی شدند اتفاق افتاده است. این متن یکی از اولین اشارات به پیامبر اسلام و مسلمانان و فتوحات اعراب توسط غیر مسلمانان است.

خطبه های صُفرُنیوس، سر اسقف بیت المقدس:

صُفرُنیوس (۵۶۰) (Sophronius تا ۶۲۸ میلادی) از سال ۶۳۴ تا زمان مرگش سر اسقف شهر بیت المقدس بود. او قبل از رسیدن به مقامات عالی در کلیسا راهب و الهی دان بود. اهتمام اصلی او دفاع از باورهای کلیسای خلقیدونیان و تشویق مردم به زندگی منطبق بر این باورها بود. گفته می شود که او در مذاکرات مربوط به تسلیم بیت المقدس به سپاهیان مسلمان حاضر بود و مدتی بعد از آن درگذشت.

نامه های ماکسیموس اقرارگیرنده:

ماکسیموس اقرارگیرنده (۵۸۰) (Maximus the Confessor تا ۶۶۲ میلادی)، راهب عالم و متکلم مسیحی بود. او در ابتدا کارمند دولت و کمک کار هراکلیوس امپراطور بیزانس بود. بعد از مدتی سیاست و خدمت عمومی را رها کرد و وارد یک صومعه شد. او درگیر اختلافات فرقه ای و بحث های کلامی مرتبط با تثلیث شد و در نتیجه چند باری متهم و محاکمه شد. در یکی از این محاکمه ها او به همکاری با مسلمانان و اعراب فاتح مصر متهم شد که او اکیداً این اتهام را تکذیب کرد. نامه های باقیمانده از او توصیفگر نحوه عملکرد اعراب فاتح در سرزمین های فتح شده است.

نامه های ایشوعیب سوم:

ایشوعیب سوم (Ishoyahb III) در ناحیه شمال بین النهرین موسوم به جزیره در خانواده های متمول از مسیحیان ایرانی به دنیا آمد. ابتدا اسقف شهر نینوا شد و جزء هیئت ایرانی بود که به جهت مذاکرات صلح در سال ۶۳۰ میلادی به ملاقات هراکلیوس، قیصر بیزانس در شهر حلب سوریه رفتند. او از سال ۶۴۹ تا ۶۵۹ میلادی ریاست کلیسای شرقی نسطوری را بر عهده داشت. نامه های او در دوران ریاستش بر کلیسای شرقی چشم انداز خوبی نسبت به دوره خطیری در تاریخ کلیسای شرقی و همچنین رابطه این کلیسا با مسلمانان و اعراب فاتح در دوران خلیفه سوم عثمان و امام علی (ع) هستند.

گاهنامه ۶۴۰ نوشته توماس پرسبیتر:

توماس پرسبیتر (Thomas the Presbyter) یک راهب مسیحی سریانی متعلق به ناحیه شمال بین النهرین موسوم به جزیره بود که گاهنامه ای موسوم به «گاهنامه ۶۴۰» را نوشته است. گاهنامه ۶۴۰ منحصر به فردی است که به تاریخ عمومی جهان از آغاز تا سال ۶۴۰ میلادی می پردازد. این گاهنامه یکی از قدیمی ترین اسنادی است (۶۴۰ م.) که به نام پیامبر اسلام، حضرت محمد (ص) اشاره می کند. این سند خبر از جنگی می دهد که «در روز جمعه ۷ فوریه در ساعت ۹ (۶۳۴ م.) بین اعراب محمد (طایبی محمت) و بیزانس در فلسطین، ۱۲ مایلی شرق غزه، اتفاق افتاد.

کتاب تاریخ سبتوس:

سبتوس (Sebeos) اسقف مسیحی و تاریخ نگار ارمنی سده هفتم پس از میلاد بود. تاریخی که او نگاشت از دوره مرزبانی ارمنستان که در آن ارمنستان زیر نظر ایران ساسانی اداره می شد، تا چیرگی عرب ها بر ارمنستان در ۶۶۱ میلادی را دربر می گیرد. تاریخ سبتوس شامل اطلاعات ویژه ای درباره جنگ های ایران و روم، لشکرکشی هراکلیوس به ایران و نیز دوره پایانی فرمانروایی ساسانیان و آغاز روزگار چیرگی عرب ها بر ایران است. این کتاب از کهن ترین متون غیراسلامی است که در آن نام پیامبر اسلام، حضرت محمد (ص) آمده است. اعتبار این اثر به این است که وی از نزدیک شاهد رویدادها بوده و مطالب آن نقل از منابع دیگر نیست و یک منبع دست اول محسوب می شود.

گاهنامه مارونی:

گاهنامه مارونی (The Maronite Chronicle) که نویسنده آن ناشناس ولی به احتمال زیاد مسیحی مارونی بوده به زبان سریانی نوشته شده است و تنها یک نسخه آسیب دیده متعلق به قرن هشتم و یا نهم میلادی از آن باقی مانده است. گاهنامه دربرگیرنده تاریخ از خلقت تا سال ۶۶۴ میلادی و باید در حد فاصل سال های ۶۶۴ تا ۶۸۰ میلادی نوشته شده باشد. این گاهنامه شامل اطلاعات منحصر بفردی در مورد تاریخ آغازین بنی امیه و حکومت معاویه است.

گاهنامه خوزستان:

گاهنامه خوزستان (The Chronicle of Khuzistan) یک گاهنامه مسیحی نسطوری (کلیسای شرقی) از نویسنده ای ناشناس است. این رویدادنامه به سریانی نوشته شده و دوره حکومت شاهان ساسانی از هرمز چهارم (۵۷۹ تا ۵۹۰ میلادی) تا زمان حمله اعراب به ایران (۶۵۲ میلادی) را در بر می گیرد. از آنجایی که برخی جزئیات جغرافیایی نشان می دهند که این گاهنامه در خوزستان نوشته شده، نام گاهنامه خوزستان به آن اطلاق شده است.

آناستاسیوس سینایی:

آناستاسیوس سینایی (Anastasios of Sina) (درگذشته بعد از سال ۷۰۰ میلادی) راهب و بعد سرپرست صومعه سنت کاترین در

شبه جزیره سینا بود. کتاب های او به زبان یونانی و عمدتاً در دفاع در باورهای کلیسای خلقیدونیان نوشته شده اند. از جمله این کتاب ها کتاب «پرسش ها و پاسخ ها» است که با لحنی شخصی و خودمانی در پیچه ای به زندگانی مردم عادی می گشاید و اهمیت آن خصوصاً در این است که به عنوان شاهدهی عینی به توصیف گسترش اسلام به مصر و شبه جزیره سینا که ساکنان عمدتاً مسیحی بودند و تأثیر این امر بر زندگی و باورهای آنان می پردازد.

گاهنامه ۱۲۳۴:

گاهنامه ۱۲۳۴ (The Chronicle of ۱۲۳۴) که نویسنده آن ناشناس است دربرگیرنده تاریخ جهان از آغاز تا سال ۱۲۳۴ میلادی است و به زبان سریانی غربی نوشته شده است. نویسنده ناشناس تن محتملاً از اِدِسا (ترکیه) بوده است. تنها قطعاتی از این گاهنامه باقی مانده است که نشان می دهند که کتاب در دو قسمت بوده قسمتی از آن به تاریخ کلیسا می پرداخته و قسمت دیگر به تاریخ عرفی و سکولار.

کتاب تاریخ عالم یوحنا بار پنکایه:

یوحنا ابن فنکی (یوحنا بار پنکایه) (John bar Penkaye) یکی از روحانیان کلیسای نسطوری (کلیسای شرقی) در قرن هفتم میلادی معاصر با خلیفه اموی عبدالملک بن مروان بود. او خود شاهد سقوط ساسانیان، حمله اعراب به بیزانس و ساسانیان، تعامل مسیحیان با اعراب، شیوع طاعون و قحطی مشهور اواخر سده هفتم میلادی سوریه بود. او اعتقاد داشت از طرفی خدا اعراب را فرستاد تا از ساسانیان انتقام بگیرد زیرا از آنها بدی زیادی به مسیحیان رسیده بود. از طرف دیگر از همان ابتدا در میان مسلمانان دو دستگی ایجاد کرد (اشاره به جنگ های داخلی بین مسلمانان موسوم به فتنه های اول و دوم) تا مسیحیان را عزت بخشد. آثار مکتوب مختلفی به او منسوب شده اند. کتاب تاریخ عالم، تنها کتاب کامل ابن فنکی است که به دست ما رسیده است. این کتاب به زبان سریانی نوشته شده و دارای پانزده فصل است که با خلقت انسان شروع و با فتح جهان توسط اعراب به اتمام می رسد.

گاه شمار یعقوب اِدِسای:

یعقوب اِدِسای (Jacob of Edessa) (حدود ۷۰۸&۶۴۰ میلادی) الهی دان برجسته مسیحی، مورخ، فیلسوف، شارح، و متخصص دستور زبان بود که در سال ۶۸۴ میلادی اِسْقَف کلیسای ادسا شد. سختگیری های انضباطی اش توسط برخی توهین آمیز تلقی شده و باعث شد که او استعفا داده و خود را به مطالعه و تدریس مشغول کند. یعقوب اِدِسای گاهنامه خود را در ادامه گاهشمار یوزیوس مورخ شهیر مسیحی قرن چهارم میلادی نوشت. از این گاهنامه تنها ۲۲ برگه باقی مانده است که در کتابخانه بریتانیا نگهداری می شوند.

انجیل دوازده حواری:

انجیل دوازده حواری (The Gospel of the Twelve Apostles) کتابی در ژانر انجیل ها به زبان سریانی است که تنها یک نسخه از آن باقی مانده است. این کتاب مشتمل بر خلاصه ای از ۴ انجیل و کتاب اعمال رسولان است و در ادامه ۳ مکاشفه آخرالزمانی (apocalypses) قرار داده شده اند. این کتاب منعکس کننده رهیافت مسیحیان سریانی در نیمه دوم قرن هفتم میلادی در چگونگی تعامل با حکومت مسلمانان است که دیگر تصور نمی شده که این حکومت موقتی خواهد بود. این کتاب نوعی اقدام به جهت جلوگیری از تغییر دین اعضای جامعه او به اسلام و همزمان طرفداری از قطع ارتباط با یهودیان و مسیحیان متعلق به کلیساهایی غیر از کلیسای یعقوبی سریانی (مونوفیزیت) است.

گاهنامه یوحنا نیکویی:

یوحنا نیکویی (John of Nikiu) اسقف مصری قبطی شهر نیکوی در دلتای رودخانه نیل و مدیر صومعه های مسیحی مصر علیا در اواخر قرن هفتم میلادی بود. گاهنامه او که به زبان قبطی نوشته شده است دربرگیرنده وقایع از زمان آغاز خلقت تا فتوحات اسلامی در مصر است. بعضی از نکات مندرج در آن در مورد فرهنگ و تاریخ محلی مصر و تاریخ فتوحات منحصر به فرد هستند.

لیست فرمانروایان عرب تا سال ۷۰۵ میلادی:

در یک نسخه خطی متعلق به اواخر قرن نهم لیست فرمانروایان عرب (مسلمان) تا سال ۷۰۵ میلادی سال به تخت نشستن خلیفه اموی ولید اول ذکر شده است. این نوشته بین سال های ۷۰۵ تا ۷۱۵ در دوران حکومت ولید اول تاریخ گذاری شده است. نام پیامبر و خلیفه اول ابوبکر در لیست آمده است. تاریخ ها بر مبنای تقویم مقدونی لیست شده اند و با آنچه که در جدول یعقوب

ادسایب آمده کمابیش همخوانی دارند.

کتاب درباره بدعت ها نوشته یوحنا دمشقی:

یوحنا دمشقی (۶۷۵-۷۴۹) (John of Damascus میلادی) (منصور (یوحنا) بن سرجون بن منصور بن سرجون) روحانی و متکلم مسیحی در دوران معاویه در دمشق متولد شد و ابتدا به مانند پدرش سرجون در دربار اموی مشغول به کار شد ولی بعد به سلک رهبانیت در آمد. او کتابی دارد با عنوان «درباره بدعت ها (کژ اندیشی ها)» که در فصل آخر آن به اسلام تحت عنوان بدعت اسماعیلیون می پردازد. او اولین کسی از مسیحیان شرقی است که رساله جدلی (ردیه) علیه اسلام می نویسد. دیدگاه های جدلی جان دمشقی که متأثر از دهه ها زندگی او و پدرش در دربار اموی بود در میان اروپای قرون وسطی رواج فراوان یافت و همین امروزه از بعضی از مسیحیان شنیده می شوند.

گاهنامه تئوفانس:

تئوفانس اقرارگیرنده (Theophanes the Confessor)، در سال ۷۶۰/۷۵۸ میلادی متولد و در سال ۸۲۸/۸۲۷ میلادی درگذشت. او از طبقه اشراف بیزانس بود و در ابتدا در دربار خدمت می کرد و بعد تاریخ نگار و راهب شد. گاهنامه ی تئوفانس که به زبان یونانی نوشته شده است اخبار سال های ۲۸۴ تا ۸۱۳ میلادی را در بر می گیرد.